

Principles of Legality of Crime, Punishment and Trial in the Zoroastrian legal (Persian law System)

*Aziz Nokandeh*¹

1. Assistant Professor, Department of International Law, Faculty of Law, Ershad-Damavand University, Tehran, Iran.

Email: korushnokandyhhh@yahoo.com

A B S T R A C T

The principles of legality means this. No behaviour, whether an act or omission, is a crime, unless it has already been predicted and announced by the legislature. No punishment should be imposed unless the amount has already been determined by the legislature. The negligence in studying the Zoroastrian legal system in our country has led us to think that most of the legal rules existed only in the Roman legal system. It is important to study the history of the principles of legality in the Zoroastrian legal system because this legal system ruled Iran for a quite a considerable amount of time. Thus, It is very important to investigate the existence or non-existence of the principles of legality in the mentioned legal system. . This research has been done in a descriptive-analytical method by referring to library sources, by describing and analysing sources and documents,

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2022.287040.1658

Received:
6 January 2021

Accepted:
10 April 2021

Published:
10 December 2022

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

we identify and examine the principles of legality in the Zoroastrian legal system. . The findings of this study show that although the texts of these laws are very simple and general, the elements and conditions of crime are not defined in the modern sense, however, the criminal act is summarised in the law to the extent that it can be understood by all.

Keywords: Crime, Punishment, Law, Zoroastrian Law, Principles of Legality of Crime & Punishment, Criminal Liability, Persian Law.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "The influence of religious foundations on the competence of the prosecutor of the International Criminal Court with an emphasis on Islam and Zoroastrianism", Payam Noor University, Tehran Postgraduate Education Center.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Aziz Nokandeh: Conceptualization, Methodology, Software, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Nokandeh, Aziz. "Principles of legality of crime, punishment and trial in the Zoroastrian legal (Persian law System)" *Journal of Legal Research* 21, no. 51 (December 10, 2022): 443-479.

E x t e n d e d   A b s t r a c t

The principle of legality means that no act or omission is considered a crime, unless the principles of which have been foreseen and announced by the legislator. No punishment should be imposed unless the amount has already been determined by the legislature. The main question of this research is whether there is the principle of legality in the Zoroastrian law system (Iranian law or Persian law) and what are its sources and documents. The neglect in recognising the Zoroastrian law system (Iranian or Persian law) in our country has made us think that most of the legal rules existed only in the Roman legal system. Given that the Zoroastrian legal system ruled our country for several centuries, it is very important to investigate the existence or non-existence of the principle of legality in the mentioned legal system. In addition, recognising the legal roots is very effective for our country. It shows that the governments of Iran at that time cared about the rights and freedom of the people. They made great efforts to implement it. These principles have been in place as one of the most important principles of Iranian criminal law since the rule of Iranian law.

This research has been done in a descriptive-analytical method by referring to library sources. Examining the history of this principle, by carefully studying the reliable sources, by identifying and analysing the sources and documents, we will identify and examine the principles of legality in the Zoroastrian legal system. The findings of this study show that although the texts of the mentioned laws are very simple and general, the elements and conditions of crime are not defined in the modern sense, but the criminal act is explained in a way that can be understood by all. In this law system, rule-making is based on the Avesta, customs and social values and the orders of kings. Law had a special importance and it can be said that to some extent the rule of law had been established. One of the features of this legal system is writing legal materials that are available to everyone. Citizens could predict the outcome if the law was violated. This law system has tried to put an end to arbitrary behaviour of judicial authorities by establishing rules.

The above documents show that the principles of legality prevailed in the Zoroastrian legal system (Iranian law or Persian law) centuries before Magna Carta. These principles in this legal system are older than Magna Carta. The findings of this study show that although the texts of the mentioned laws are very simple and general, the elements and conditions of crime are not defined in the modern sense, but the criminal act is summarised in a way that can be understood by all. In the Zoroastrian legal system, in order to regulate social

relations, ensure the security and well-being of citizens, there were principles and laws that explicitly indicate the existence of the principles of legality. In the Zoroastrian judiciary, a judge could prosecute someone if the accused's act was a crime under the law. Otherwise, the defendant was presumed not guilty and the judges were not allowed to impose a sentence without invoking the law. Judicial authorities could not prosecute citizens on the basis of personal taste or opinion. In fact, the principle of equality of all before the law had been considered. This binding rule has protected citizens from arbitrary harassment and punishment.

The Zoroastrian judicial system is based on respect for individual rights and human dignity. In this system, citizens had the necessary judicial security under the protection of the law. Existence of rules of procedure, legality of proceedings, principles of legality, presumption of innocence, legality of prosecution, prohibition of torture, physical protection of victims and defendants, issuance of various criminal warrants during investigation, impartiality of judges, questioning of witnesses The most important feature of the trial in Zoroastrian law systems was the consideration of the reasons, the involvement of the lawyer in the proceedings, the appeal, the retrial, the apology of the innocent prisoner after the acquittal. The rules of procedure of the Zoroastrian legal system in the days of its rule guaranteed the rights of the parties, including the suspects and the accused, and the limits of authority of all officials involved in the criminal process were specified in the rules of procedure.

اصول قانونی بودن جرم و مجازات و دادرسی در نظام حقوقی زرتشتی (حقوق ایرانی یا حقوق پارسی)

عزیز نوکنده^۱

۱. استادیار، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه ارشد دماوند، تهران، ایران.

Email: korushnokandyhhh@yahoo.com

چکیده:

اصول قانونی بودن جرم و مجازات به معنای این است که هیچ رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل جرم نیست، مگر آنکه از قبل توسط قانونگذار پیش‌بینی و اعلام شده باشد. هیچ مجازاتی نباید مورد حکم قرار گیرد مگر آنکه از قبل توسط قانونگذار میزان آن معین شده باشد. غفلت در شناخت نظام حقوقی زرتشتی (حقوق ایرانی یا حقوق پارسی) در میهن ما سبب شده فکر کنیم غالب قواعد حقوقی فقط در نظام حقوقی رومی وجود داشته است. بررسی سابقه اصول قانونی بودن جرم و مجازات‌ها در نظام حقوقی زرتشتی از این جهت اهمیت دارد؛ نظر به اینکه نظام حقوقی زرتشتی مدت چندین قرن در میهن ما حاکمیت داشته، تحقیق در خصوص وجود یا عدم اصول قانونی بودن جرم و مجازات‌ها در نظام حقوقی مذکور بسیار اهمیت دارد. این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته و با تشریح و تحلیل منابع و مستندات، اصول قانونی بودن جرم و مجازات‌ها در نظام حقوقی زرتشتی، شناسایی و مورد بررسی قرار

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند یا دسترسی آزاد هستند، مقالات تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution-Non-Commercial License 4.0 منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌کده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2022.287040.1658

تاریخ دریافت:

۱۷ دی ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش:

۲۱ فروردین ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:

۱۹ آذر ۱۴۰۱

گرفته است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد هرچند متون قوانین مذکور بسیار ساده و کلی بوده، ارکان و شرایط جرم به مفهوم مدرن امروزی تعریف نگردیده، اما عمل مجرمانه به صورت خلاصه در حدی که برای همه قابل فهم باشد در قوانین نگاشته شده، این اصول به عنوان یکی از اصول مهم حقوق کیفری ایران فعلی از دوران حاکمیت حقوق ایرانی همچنان پابرجاست.

کلیدواژه‌ها:

جرم، مجازات، قانون، حقوق زرتشتی، اصل قانونی بودن جرم و مجازات، مسؤولیت کیفری، حقوق ایرانی.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «تأثیر بنیادهای دینی بر صلاحیت دادستان دیوان کیفری بین‌المللی با تأکید بر اسلام و زرتشت»، دانشگاه پیام نور مرکز تحصیلات تکمیلی تهران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری و قدردانی:

بدین وسیله از استاد گرانقدر، جناب آقای دکتر حسین شریفی طراز کوهی و جناب آقای دکتر علی آزمایش، بابت همکاری در تهیه و نگارش این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

مشارکت نویسندگان:

عزیز نوکنده: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن، پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

نوکنده، عزیز. «اصول قانونی بودن جرم و مجازات و دادرسی در نظام حقوقی زرتشتی (حقوق ایرانی یا حقوق پارسی)». *مجله پژوهش‌های حقوقی* ۲۱، ش. ۵۱ (۱۹ آذر ۱۴۰۱): ۴۴۳-۴۷۹.

مقدمه

برای بررسی هر عنوان حقوقی کنکاش در ریشه‌های آن لازم و ضروری است، چون اگر چنین عملی انجام نگردد، نمی‌توان به درستی تحولات، ریشه‌های فکری و مبانی آن را درک کرد. با توجه به غفلتی که در شناخت نظام حقوقی زرتشتی در میهن ما صورت گرفته است، سبب شده اکثر حقوق‌دانان کشور تصور کنند اصول قانونی بودن جرم و مجازات‌ها در نظام حقوقی زرتشتی یا حقوق ایرانی وجود نداشته است، بلکه این اصل ریشه در منشور کبیر بریتانیا دارد. با التفات به اینکه نظام حقوقی زرتشتی (حقوق ایرانی یا حقوق پارسی) مدت چندین قرن در میهن ما حاکمیت داشته، بررسی سابقه این اصل با مطالعه دقیق از منابع متقن لازم است از طرفی هم شناخت ریشه‌های حقوقی برای کشور ما بسیار مؤثر است. این امر نشانگر آن است که در حکومت‌های آن روزگار ایران حقوق و آزادی‌های مردم حائز اهمیت بوده است و در اجرای آن کوشش فراوان می‌کردند. این اصول به عنوان یکی از اصول مهم حقوق کیفری ایران فعلی از دوران حاکمیت حقوق ایرانی همچنان پابرجاست.

از آنجایی که برقراری نظم و تأمین امنیت در جامعه از وظایف حکومت‌ها بوده، حکومت‌ها برای اینکه بتوانند این عمل را از طریق قانون انجام می‌دهند حاکمیت قانون با اجرای عدالت رابطه ویژه‌ای دارد و وجود قوانین حقوق اشخاص را تضمین می‌کند و مانع استبداد قضایی می‌گردد. حاکمیت قانون در اعلامیه جهانی حقوق بشر مورد تأکید قرار گرفته، دادرسی عادلانه از نتایج حکومت قانون است که در بند اول اعلامیه داکار مقرر شده «حق دادرسی منصفانه در یک کشور صرفاً در صورتی کاملاً مورد احترام است که در آن کشور برای حکومت قانون و حقوق و آزادی‌های اساسی ارزش قائل شوند. حکومت قانون شامل وجود نهادهای سیاسی کاملاً پاسخگو می‌شود»^۱ یکی از پژوهشگران در خصوص ارتباط حاکمیت قانون و دادرسی عادلانه می‌نویسد «قوه قضائیه مستقل، ابزارهای مؤثر حقوقی قابل دسترس، نظام حقوقی با تضمین برابری همگان در برابر قانون، نظام تنبیهی مناسب با رعایت شأن انسانی، نیروی انتظامی در خدمت قانون و مردم که جملگی از مصادیق دادرسی عادلانه‌اند به عنوان مؤلفه‌های حاکمیت قانون ذکر شده‌اند. زمانی در جامعه می‌توان انتظار داشت دادرسی عادلانه رعایت گردد که قانون و نه سلیقه‌های شخصی صاحبان قدرت حاکم باشد.»^۲ در نظام حقوقی زرتشتی این

1. Dakar declaration and recommendations, 1999.

۲. نسرین مصفا، حاکمیت قانون و محاکمه عادلانه، سخنرانی‌های جمع‌آوری شده از دومین جلسه مذاکره دوجانبه در مورد حقوق بشر بین اتحادیه اروپا و ایران، ترجمه مینا سینیور، (بروکسل: انتشارات یانسون، ۱۳۸۱)، ۱۳.

مؤلفه‌ها و شاخص‌ها مسبق به سابقه است. در فرایند رسیدگی‌های قضایی این اصول و قواعد رعایت و تضمین می‌گردید در جهت حمایت و پاسداشت حقوق و آزادی‌های طرفین دادرسی انجام می‌گرفته، به خاطر همین قانون از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار بوده، به تعبیر امروزی دولت‌های ایران در آن روزگار را می‌توان «دولت‌های مبتنی بر حقوق» یا «دولت‌های قانونمند»^۳ نامید. در این تحقیق با عنوان اصل قانونی بودن جرم و مجازات‌ها در نظام حقوقی زرتشتی را مورد بررسی قرار می‌دهیم. اصول قانونی بودن جرم و مجازات به معنای این است. هیچ رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل جرم نیست، مگر آنکه از قبل توسط قانونگذار پیش‌بینی شده باشد. هیچ مجازاتی نباید مورد حکم قرار گیرد مگر آنکه از قبل توسط قانونگذار میزان آن معین گردیده باشد. هیچ دادگاهی صالح برای رسیدگی به جرمی نیست مگر آنکه در قانون، صلاحیت دادگاه برای رسیدگی به آن جرم تصریح شده باشد. کلیه دادگاه‌ها مکلف هستند تمام مراحل دادرسی اعم از تعقیب، تحقیق، رسیدگی و اجرای حکم را مطابق قانون عمل نمایند؛ به عبارت دیگر تا زمانی که در قانون برای رفتار اعم از فعل یا ترک فعل به عنوان جرم اعلام نشود برای این رفتارها مجازات معین نگردد هرچند این رفتار برای جامعه زیان‌بخش و خطرناک باشد، نمی‌توان مرتکب را مجازات کرد مگر اینکه قبلاً در قانون پیش‌بینی و اعلام شده باشد. این قاعده از تضمینات اساسی برای ایجاد امنیت قضایی شهروندان است. پرسش اساسی این است:

آیا اصول قانونی بودن جرم و مجازات^۴ در نظام حقوقی زرتشتی وجود داشته؟ منابع و مستندات آن کدام است؟ به طور قطع تحقیق در این موضوع بسیاری از ابهامات و مجهولات را برطرف می‌کند.

۱- اصول قانونی بودن جرم و مجازات در نظام حقوقی زرتشتی

مکتوب کردن مواد قانونی که در دسترس همگان باشد. اشخاص در صورت نقض قانون بتوانند نتیجه آن را پیش‌بینی کنند که این موضوع یکی از ویژگی‌های اصول قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها است. «بدون وجود یک قاعده معتبر حقوقی، هیچ جرمی وجود ندارد؛ بنابراین رفتار غیر اجتماعی یا غیر اخلاقی که توسط قاعده معتبر ممنوع و مجازات نشده باشد، جرم نیست.»^۵

در نظام حقوقی زرتشتی به منظور تنظیم روابط اجتماعی، تأمین امنیت و آسایش شهروندان، اصول

3. Les états de droit

4. Principe de légalité en droit pénal

۵. مهدی مومنی، اصول قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها در حقوق بین‌الملل کیفری (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۲)،

و قوانینی وجود داشته که دلالت بر وجود اصول قانونی بودن جرم و مجازات به‌طور صریح دارد که در موارد زیر اشاره می‌کنیم. در ماتیکان تصریح شده «کیفر هر جرمی باید طبق قانون و نسبت به دفاعاتی باشد که متهم مرتکب جرم شده است.»^۶ برخی نویسندگان حقوق موضوعه طبق معمول سابقه تاریخی این اصل را به منشور کبیر بریتانیا بازمی‌گردانند چون در منشور مذکور تصریح شده «هیچ آزادی نباید سلب شود یا حبس گردد ... مگر ... به موجب قانون کشور» به سخن دیگر می‌توان گفت اصل قانونی بودن و مفهوم مورد بحث در اینجا «دو پراسس» ماهوی در برابر «دو پراسس» شکلی است.^۷ این ادعا با توجه به مستندات مذکور ناصحیح می‌باشد. چون محکم‌ترین و گویاترین دلیل اصول قانونی بودن جرم و مجازات‌ها در نظام حقوقی زرتشتی وجود دارد. این اصول در این نظام حقوقی کهن‌تر از فرمان منشور کبیر بریتانیا است این نظام حقوقی با قاعده سازی سعی کرده رفتار خودسرانه و دلخواهانه مقامات قضایی را پایان دهد.

پرسش این است اگر قاضی بی‌جهت از روی میل و هوای نفسانی به‌صورت دلخواه بدون رعایت ضوابط قانونی کسی را مجازات می‌کرد آیا در این صورت قاضی قابل تعقیب بود؟ در ماتیکان مقرر شده «داورانی که بدون جهت و تنها از روی تمایل خویش (برخلاف مقررات قانون) متهمین را تنبیه یا جریمه کنند برای آنان همان اندازه تولید مسؤولیت می‌کند که از تنبیه یا جریمه کردن متهم طبق قانون خودداری کرده باشند.»^۸

طبق ماده مرقوم قاضی مقصر، به مجازات و جبران خسارت به بی‌گناهیانی که در جریان اجرای عدالت قضایی زیان دیده‌اند محکوم می‌گردید. به واسطه حاکمیت قانون در امور کیفری تا وقتی که جرم متهمی ثابت نشده، اصل برائت جاری بوده، در ماتیکان تصریح شده «تا زمانی که جرم متهم به مرحله ثبوت نرسیده باید از هرگونه تنبیه یا زندانی کردن او خودداری کرد.»^۹ یعنی مقام قضایی نمی‌توانست بدون وجود دلایل اثباتی، شخصی را تحت تعقیب قرار دهد. هیچ کس حق اعمال مجازات تا قبل از اثبات جرم را ندارد.

چنانچه مقام قضایی یا مأمورین قبل از اثبات جرم، اشخاص را مجازات می‌کردند به‌واسطه ارتکاب

۶. ماتیکان هزارادستان، ترجمه موبد رستم شهزادی (تهران: انتشارات فروهر، ۱۳۸۶)، فصل ۴۲، بند ۲۷، ۱۲۶.

۷. مصطفی فضائی، دادرسی عادلانه: محاکمات کیفری بین‌المللی (تهران: انتشارات شهر دانش، ۱۳۹۲)، ۲۷۰.

۸. همان، فصل ۶، بند ۳، ۶۹.

۹. همان، فصل ۴۲، بند ۲۹، ۱۲۶.

جرم تحت تعقیب قرار می‌گرفتند. در ماتیگان تصریح شده «کیفر هر جرمی باید طبق قانون و نسبت به دفعاتی باشد که مجرم مرتکب جرم شده است.^{۱۰} از این ماده چنین مستفاد می‌گردد حدود تشدید و تخفیف مجازات در قانون مشخص بوده، قاضی نمی‌توانسته به صورت سلیقه‌ای مجازات اشخاص را بدون هیچ گونه معیاری خارج اوستا و سایر منابع حقوق زرتشت و فرامین پادشاهان تعیین کند. جرایم را از نقطه نظر نوع جرم و نوع مجازات و مقام صلاحیت‌دار برای رسیدگی به دو دسته تقسیم کرده و اصل قانونی بودن را در هر دو مورد لازم الرعایه دانسته است. پرسش این است آیا پادشاه می‌توانست بدون موازین قانونی بنا به سلیقه خود شخصی را مجازات کند؟ جاحظ می‌نویسد «هرگاه گزارش گناهی را به پادشاه رسانند مجازات آن نشاید مگر به فرمان وی و آن نیز از روی قانون بود.»^{۱۱} پاسخ منفی می‌باشد. از این مطلب چنین استنباط می‌گردد مجازات بزهکاران بر طبق قانون بوده، دلالت بر حاکمیت اصول قانونی بودن جرم و مجازات دارد. همچنین لیست جرایم در منابع حقوق زرتشت دلالت بر اهمیت قانون‌مداری و رعایت اصل قانونی بودن جرم و مجازات دارد.

۱-۱- منابع اصول قانونی بودن جرم و مجازات

حقوق کیفری صرفاً یک سری موضوعات فنی و حقوقی نمی‌باشد؛ حقوق کیفری نزدیک‌ترین رابطه را با جامعه دارد و تا حد زیادی وابسته به پذیرش مردم است. حقوق کیفری بخشی از فرهنگ حقوقی و گویای عادات و انتظارات مردم می‌باشد.^{۱۲} منابع اصلی حقوق جزای زرتشتی اوستا قسمت وندیداد، دینکرد، ماتیگان هزار دادستان، شایست و ناشایست^{۱۳} ارداویراف‌نامه^{۱۴}، روایت امید اشوهیشتان^{۱۵}، مینوی خرد^{۱۶} و روایت فرنبرغ سرروش می‌باشند. نصوص منابع مذکور مؤید وجود اصول قانونی بودن جرم و مجازات‌ها در این نظام حقوقی است که نشانگر آگاهی و دقت نظر قانونگذار آن روزگار را دارد. این منابع عبارتند از:

۱۰. ماتیگان هزار دادستان، فصل ۴۲، بند ۲۷، ۱۲۶.
۱۱. ابوعثمان عمرو بن بحر جاحظ، التاج فی اخلاق الملوک، ترجمه حبیب الله نوبخت (تهران: انتشارات تابان، ۱۳۹۲)، ۵۸.
۱۲. سافرلینگ کریستوف، آیین دادرسی کیفری بین المللی، ترجمه قباد کاظمی (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۷)، ۱۱۰.
۱۳. شایست ناشایست، ترجمه کنایون مزدایور (تهران: انتشارات موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۹).
۱۴. ارداویراف نامه، ترجمه متن پهلوی فیلیپ ژینو، ترجمه ژاله آموزگار (تهران: انتشارات معین و انجمن ایران شناسی فرانسه، ۱۳۷۲).
۱۵. روایت امید اشوهیشتان، ترجمه زهت صفای اصفهانی (تهران: انتشارات مرکز، ۱۳۷۶).
۱۶. مینوی خرد، ترجمه احمد تقضلی، به کوشش ژاله آموزگار (تهران: انتشارات توس، ۱۳۸۰).

۱-۱-۱- اوستا

شامل بیست و یک نسک می‌باشد؛ که نسک وندیداد^{۱۷} مربوط به داتیک (قوانین جزایی و مدنی) دین زرتشت است. وندیداد شامل بیست و دو فصل می‌گردد؛ که فهرست قسمت‌های جزایی آن عبارتند از:

الف- فصل چهارم، جرم نقض عهد و پیمان، اقسام جرایم، آزمایش قضایی؛

ب- فصل ششم، جرم کاشتن محصول در زمینی که سگ یا انسان مرده در آن باشد؛

پ- فصل هفتم، مسؤولیت جزایی پزشکان؛

ت- فصل هشتم، خوردن گوشت مرده؛

ث- فصل سیزدهم و چهاردهم، جرایم علیه حیوانات؛

ج- فصل پانزدهم، سقط جنین.

۱-۲- دینکرد

آذر فرنبغ پسر فرخزاد و همکاران او در نیمه اول قرن سوم هجری در بغداد نوشته شده، در واقع تلخیص و بخش‌هایی از اوستا محسوب می‌گردد. برخی معتقد هستند «اوستای موجود تقریباً یک چهارم اوستایی است که دینکرد آن را شرح کرده است.»^{۱۸} در این پژوهش قسمت‌های مربوط قوانین جزایی و دادرسی کیفری را به طور فهرست‌وار بیان می‌کنیم.

الف- بخش پتکار رادیستان^{۱۹}، در خصوص رفتار خرابکاران نسبت به نابودی انسان و حیوان می‌باشد. این عمل به صورت عامدانه برخلاف جهان مینوی انجام گیرد. سبب صدمه زدن حیات (جسم و جان) انسان و حیوان می‌گردد که فقر و تنگدستی نتیجه آن است. آثار ارتکاب چنین جرایمی این است که اشخاصی که مرتکب چنین جرایمی می‌شوند جامعه و حتی جهان را به تباهی می‌کشاند. هیچ کس حق تعرض به انسان و حیوان را ندارد. در واقع این بخش مربوط به جرایم علیه انسان و حیوان است.^{۲۰}

ب- بخش دوم- نیکاتوم نسک زتمیستان^{۲۱} می‌باشد. در مورد کسی است که در وضعیت ناهوشیاری به دیگران حمله می‌کند که این حمله منجر به درد و خون‌ریزی می‌شود. افزون به اینکه علائمی که

۱۷. جیمس دار مستتر، وندیداد اوستا، ترجمه موسی جوان (تهران: انتشارات دنیای کتاب، ۱۳۸۴)، ۹۸.

۱۸. محمدجواد مشکور، گفتاری درباره دینکرد (تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۳۵)، ۹۵.

19. Patkar-radistan

20. Dinkard-i-dinik (the sacred books of the east), translated by west, e.w.vol 18 oxford press, 1892, 35-36

21. Zatamistan

شخص ناهوشیار دارد را برمی‌شمارد.^{۲۲}

پ- بخش سوم نیکاتوم نسک راشیستان^{۲۳} است. شامل موارد زیر است.

- پاره کردن، شکافتن، قطع کردن اعما و احشا، چاقو زدن، گاز زدن، قطع کردن اعضا، تهدید و چرخاندن شلاق، زمین زدن دیگران، قتل، ایراد ضرب و جرح که منجر به گیجی، تورم، خمیدگی، کبودی، نقصان عقل، شنوایی، گویایی، بینایی، ایراد ضرب و جرح نسبت به زن باردار، از بین بردن قدرت انزال و تولید مثل.

- زخم‌هایی که در اثر ضربه شمشیر ایجاد می‌کند آثاری که این ضربات در محل جراحت به وجود می‌آورد.

- نحوه درمان جراحات، مدت آن، وضعیت جراحاتی که غیر قابل درمان باشد.

- معاونت در جرایم مسلحانه.

- نحوه دادرسی جرایم ارتكابی مذکور.^{۲۴}

ت- بخش چهارم نیکاتوم نسک، همه مالیستان^{۲۵} است که شامل زیر می‌باشد.

نسبت دادن عمل مجرمانه به دیگری از قبیل جادوگری، قتل، سرقت، ایراد ضرب و جرح، تهدید و ترساندن به وسیله سلاح، هیاهو و داد و فریاد، توقیف غیر قانونی، آموزش غلط، زنجیر کردن، ایجاد یأس و ناامیدی، غذا ندادن، دروغ‌گویی، نزدیکی با زنی که در عادات ماهیانه است.

تقصیرات قضات مبنی بر تبرئه متهم علی‌رغم وجود دلایل اتهام، مجازات نامتناسب، عدم توجه به میانجیگری.^{۲۶}

ث- بخش دهم، رفتار و راه رفتن خشونت‌آمیز یک مرد نسبت به دیگران، مسؤولیت شخص در مواقعی که قصد مجرمانه دیگران آگاهی می‌یابد. خودداری از اجرای مجازات به دلیل بیماری، آزمایش الهی، ادله اثبات دعوی، آیین دادرسی کیفری.^{۲۷}

ج- شانزدهمین نسک گنبا سرنیگاد^{۲۸} قسمت‌هایی که مربوط به قوانین کیفری می‌باشد نقل می‌گردد.

22. Ibid, 39

23 . Rashistan

24. Ibid, 41

25. Hamemalistan

26. Ibid, 43-44

27. Ibid, 53

28. Ganabasar-nigad

- قسمت اول - سرقت و مسائل آن، مجازات زندان، تعیین و اجرای برخی مجازات‌ها.^{۲۹}
- قسمت دوم - نسک هم‌دادکو^{۳۰}، حدود مسؤولیت کیفری اطفال، مسؤولیت پدر کودک نسبت به رفتار وی، معاونت در جرائم.^{۳۱}
- قسمت سوم - نسک سورستان^{۳۲} است که در مورد انواع جرائم ارتكابی از قبیل ایراد ضرب و جرح و کشتن حیوانات می‌باشد.^{۳۳}
- چ - هوسپارم نسک^{۳۴} که دارای ۶۵ قسمت است. قسمت جزائی آن عبارتند از:
- ۱- سرقت، تجاوز، کلاهبرداری، ضبط اموال، وظایف قضات؛
  - ۲- ور یا آزمایش الهی مبنی بر اثبات بی گناهی؛
  - ۳- معاونت در ایراد ضرب و جرح، نبش قبر، آلوده کردن آب و آتش؛
  - ۴- تصرف عدوانی، دروغ، قتل، قطع درختان، غذا ندادن^{۳۵}؛
- ح - سکا‌توم نسک^{۳۶} دارای ۵۲ قسمت است که قسمت‌های جزایی آن عبارتند از:
- تناسب جرم و مجازات‌ها، غذا خوردن در جاده،^{۳۷}
- نسک و خشیستان^{۳۸} عدم پرورش حیوانات و صدمه زدن به شتر،^{۳۹}
- خ - بخش ورستان^{۴۰} در خصوص محاکمه و اعدام جادوگر از طریق آزمایش الهی.^{۴۱}

۱-۱-۳- ماتیکان هزار دادستان

متن کامل این مجموعه که در زمان پادشاهی خسرو پرویز در حدود ۶۲۰ م در شهر گور (فیروزآباد فارس) به زبان پهلوی تألیف شده، در ماتیکان هزار دادستان در موارد متعدد به اصول قانونی بودن جرم و مجازات‌ها و دادرسی اشاره گردیده مهم‌ترین دلیل آن «هر جرمی باید طبق قانون و نسبت به دفعاتی

29. Ibid, 74

30. Hamdadako

31. Ibid, 78

32. storistan

33. Ibid, 84

34. Husparam Nasak

35. Ibid, 92

36. Sakatum Nasak

37. Ibid, 121

38. Vakhsistan

39. Ibid, 138

40. Varestan

41. Ibid, 144

باشد که مجرم مرتکب جرم شده است.»^{۴۲}

۱-۱-۴- شایست و ناشایست

یکی از منابع حقوقی و کیفری برای رسیدگی در نظام حقوقی زرتشتی می‌باشد. «از گناه و مجازات سخن می‌رود. لحن کلام گویای قدرت قانونی و حکومتی داوران زرتشتی است. چنین پیداست اینها حق اجرای عدالت بر اساس قوانین دولت را داشتند.»^{۴۳}

۱-۱-۵- فرامین پادشاهان

حفظ نظم عمومی یکی از مهم‌ترین وظیفه حاکمیت دولتی است. برای برقراری نظم و امنیت مقامات حاکم در جهت مقابله با جرم، قوانینی را وضع می‌کردند. در تاریخ ایران «اعلامیه حقوق بشر کوروش کبیر»، کتیبه‌های منتسب به داریوش، خشایارشا و فرامین پادشاهان دیگر^{۴۴} در روزگار حاکمیت حقوق زرتشتی دلالت بر وضع قانون توسط فرمانگزاران دارد. پرسشی که مطرح می‌گردد آیا پادشاهان خود را تابع دین زرتشتی می‌دانستند؟ با توجه به اینکه منشور حقوق بشر کوروش کبیر تصریح شده «من به نام اهورامزدا پادشاه هستم ...» یا در کتیبه داریوش عبارت «بخواست اهورامزدا چنین شد ...» بیانگر ریشه داشتن اعتقادات آنها از دین زرتشت است. یا خشایارشا می‌گوید «مردم باید به قوانینی که توسط اهورامزدا مقرر شده اطاعت کنند مردمی که به قوانین احترام می‌گذارند در دنیا و آخرت مورد آمرزش خداوند قرار می‌گیرند.»^{۴۵} پادشاهان زرتشتی سلطنت خود را ودیعه‌ای از طرف اهورامزدا معرفی می‌کردند. معتقد بودند این قدرت رهبری از سوی اهورامزدا به آنها واگذار شده، حکمرانی در کشور را حق خود می‌دانستند از این جهت بر تمام امور دخالت می‌کردند. در این خصوص یکی از پژوهشگران می‌نویسد «چون دولت‌داری به شیوه شاهنشاهی بوده است. تمامی کارها از جمله صادر کردن فرمان، نظارت بر کار کارگزاران دولتی، گرفتن مالیات، فرماندهی و تشکیل سپاه، برقراری امنیت و غیره طبق نظر شاه بوده است. به خاطر همین بوده حاکمیت دادگستری را شاه و دادرس‌های شاهی عمل می‌کردند.»^{۴۶}

۴۲. ماتیکان هزار دادستان، فصل ۴۲، بند ۲۷، ص ۱۲۶

۴۳. شایست ناشایست، پیشین، ۹.

۴۴. نک: فاروق صفی زاده، تاریخ حقوق ایران باستان (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۱)، ۴۲۰.

45. J Jany, Judging in the Islamic, Jewish and Zoroastrian Legal Traditions A Comparison of Theory and Practice, op.cit., 46.

46. И.Б. Буриев, Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период) /под ред. Академика Ф.Тахирова. - Душанбе: «Ирфон»,

داریوش به اجرای عدالت و حقوق عمومی شهروندان اهمیت زیادی می‌داد،^{۴۷} چنانکه خود در کتیبه بیستون چنین آورده: «من داریوش ... راستی را دوست دارم و از بدی بیزارم نمی‌خواهم که در قلمرو شاهنشاهی من توانایی به ناتوانی ستم ورزد نمی‌خواهم که کسی از راه بداندیشی به دیگری زیان رساند.»^{۴۸} این مطلب نشانگر این است قانون مکتوب کیفری وجود داشته که پادشاه اعلام می‌دارد در صورت نقض قانون با آنها برخورد می‌کند.

اعمال مجرمانه شامل اخلال در نظم عمومی، سیاسی، مذهبی، جرایم علیه اشخاص و اموال بوده که از فرامین پادشاهان و کتاب مذهبی زرتشت عرف و آداب رسوم نشات می‌گرفته، به طوری که محققین معتقدند قوانین به دو دسته تقسیم می‌شده است.

اول - قواعد و قوانین کلی مربوط به نظم عمومی، سازمان‌های اداری، مالی و نظامی؛

دوم - قوانین و آداب و رسوم محلی.^{۴۹}

این قوانین در تمام قلمرو کشور اجرا می‌شده، در خصوص پیروی از قانون خشایار شاه می‌گوید: «چنانچه آرزو کنی که در این دنیا سعادتمند باشم و در آن دنیا روانم شاد باشد، باید از قانون (داتا) که اهورا مزدا داده پیروی کنی. از آن با کمال درستی متابعت نمایند، کسی که قانون اهورا مزدا را اطاعت می‌کند، با کمال درستی و راستی آن را محترم می‌شمارد، در دنیا و آخرت سعادتمند خواهد بود.»^{۵۰}

با وجود این قوانین در آن زمان، این نکته قابل توجه است که حدود قانونگذاری این پادشاهان تا چه حد بوده؟ آیا به عنوان اراده مطلق می‌توانستند هر قانونی را تنظیم یا فرمانی را صادر کنند؟ «ولی باید به یاد داشت که این اراده هیچ‌گاه از حدود مصالح مملکت، سنت‌ها، رسوم و عاداتی که حکم قانون پیدا کرده بودند خارج نبوده. با اینکه شاه حق قانونگذاری داشت، اما این حق جز در حدود مصلحت مملکت اعمال نمی‌گردید. فرمان‌های وی که حکم قانون را داشت. جز در راه نفع عموم و خیر و صلاح مردم و حفظ امنیت و نظم و استقلال کشور صادر نمی‌گشت.»^{۵۱} یعنی پادشاهان در صدور فرامین یا تنظیم قوانین مصالح و منافع ملی و آسایش و رفاه خلق را در نظر می‌گرفتند. از قدرت خود هیچ‌گاه سوء

2008. C.13.

47. See Huyse Philip; La Perse antique, editions Les Belles Lettres, Paris, 2005, p.95.

۴۸. محمود زنجانی، تاریخ تمدن ایران باستان، جلد اول (تهران: انتشارات عطایی، ۱۳۹۴)، ۲۱۷.

۴۹. علی اشرف احمدی، دادگستری و قانون در ایران باستان (تهران: انتشارات وزارت فرهنگ، ۱۳۴۲)، ۸۰.

۵۰. مرتضی احتشام، ایران در زمان هخامنشیان (تهران: انتشارات شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۵)، ۸۲.

۵۱. احمد اشرف احمدی، قانون و دادگستری در شاهنشاهی ایران باستان (تهران: انتشارات فرهنگ و هنر، ۱۳۶۶)، ۳۲.

استفاده نمی‌کردند. در نگارش قوانین به خرد جمعی و عقلانیت، فرهنگ، آداب و رسوم و ارزش‌های اجتماعی توجه می‌کردند. اقدامات پادشاه بر مبنای نظریات خردمندان و کارشناسان بوده که وجود مجالس گوناگون در حکومت‌های مختلف زرتشتی مؤید صحت ادعایی است.

پرسشی که مطرح می‌گردد این است که آیا فرامین پادشاهان به عنوان قانون در سراسر کشور لازم‌الاجرا بوده یا نه؟ آیا پادشاهان حق وضع قانون را داشته‌اند؟ در این خصوص در ماتیگان تصریح شده «تصمیمات قضایی یا فتاوی صنفی از طرف رؤسای اصناف باید طبق احکام و فرمان پادشاهان به عمل آید.»^{۵۲} این مطلب نشان می‌دهد پادشاهان حق قانونگذاری داشتند.

برخی در این مورد می‌نویسند «یک رشته از قوانین را دستورات پادشاهان ایرانی تشکیل می‌دادند که برخلاف قوانین مدون دینی در معرض تغییر و تبدیل بودند. گذشته از مقام سلطنت موبدان در امور مذهبی و داوران شاهی در کارهای مدنی راجع به چیزهایی که در دین ذکری از آنها نشده بود قوانینی شبیه به آئین‌نامه‌های امروز تصویب و تدوین می‌کردند که در هر حال نمی‌بایست مخالف با روح قوانین دینی باشند. سایر امور که اهمیت چندانی نداشتند بر حسب معمول عرف و عادات اجرا می‌شدند.»^{۵۳}

بعضی از قوانین جزایی آن روزگار ناشی از فرامین پادشاهان بوده، ولیکن این قوانین به اطلاع عموم می‌رسیده، چون در ماتیگان مقرر داشته «حکام موظفند فرامین شاهی را نوشته امضا و مهر نموده و سپس آن را در معرض اطلاع عامه قرار دهند.»^{۵۴} پس شهروندان می‌دانستند چه عملی جرم محسوب می‌شود. این موضوع دلالت بر وجود حاکمیت اصل قانونی بودن جرم و مجازات دارد. افزون به اینکه انتشار قوانین موجب می‌شده حکومت نمی‌توانسته به صورت دلخواهانه هر عملی را انجام بدهد بلکه مکلف بوده بر طبق قانون رفتار کند. این روش منجر به قطعیت حقوقی می‌گردیده، وضعیتی ایجاد شهروندان با آگاهی از قوانین از اعمال و رفتار خودسرانه حاکمان دولتی در امان باشند. اساساً حاکمیت قانون به شهروندان آن روزگار این امکان را می‌داد با اطلاع از قوانین اقدام به برنامه‌ریزی در تمامی شئون زندگی نمایند. در واقع این پیش‌بینی ساختن اوضاع و احوال موجب می‌شده شهروندان در پناه قانون در امنیت مطلوب به سر ببرند.

موضوع دادرسی و اجرای عدالت در نظام حقوقی زرتشتی بدان حد مهم بوده، اگر قضات و وظایف

۵۲. ماتیگان هزار دادستان، فصل ۶، بند ۱، ص ۶۹

۵۳. ارسطو افلاطونی، حقوق در ایران باستان (تهران: انتشارات طبع کتاب، ۱۳۲۴)، ۱۳ و ۱۲

۵۴. ماتیگان هزار دادستان، فصل ۴۲، بند ۶۸، ص ۱۲۸

خود را با دقت انجام نمی‌دادند عمل آنها موجب اختلال نظم عمومی و ویرانی جهان تلقی می‌شد. به همین منظور در ماتیکان هزار دادستان آمده: «اگر دادوران با کمال صمیمیت و دقت وظایف محوله خود را انجام ندهند رشته نظم عمومی گسسته شده و جهان به ویرانی خواهد نهاد.» همچنین «شکست دادن روح شر و بیرون راندن بدی‌ها از کشور و جهان بسته به میزان قابلیت و روح عدالت‌پروری و حس وظیفه‌شناسی دادوران است، سست و ناتوان کردن بدی در جهان به عهده قضات است. وظیفه قاضی نبود کردن شر در جهان است.»^{۵۵} بنا به ملاحظه همین نظر بوده که در این نظام حقوقی با وضع قوانین مانع خودسری قضات و مقامات گردیده، در پناه قانون امنیت شهروندان تأمین و حفظ می‌شده است. در نظام حقوقی زرتشتی هیچ یک از پایه‌های اخلاقی و اجتماعی، به اندازه داد و دادگری و ستیز با بیدادگران و زورگویان اهمیت نداشته، ارزشی که در این نظام حقوقی به دادگری می‌داده‌اند، با ارزشی که به «راستی» می‌نهادند کمتر نبوده، گویا رواج راستگویی و درست‌کرداری را برای داد و دادگری در میان خلق، استحکام و پیشرفت کشور، لازم و ضروری می‌دانستند. چون که در هر کشوری حتی در روزگار فعلی، هر اندازه راستگویی و درست‌کرداری بیشتر گردد. ظلم و ستم کمتر اتفاق می‌افتد. آسایش خلق افزون‌تر خواهد گردید. به طوری که در ممالک متمدن و پیشرفته این‌گونه است؛ یعنی یکی از مهم‌ترین رکن پیشرفت و توسعه هر کشوری وابسته به اجرای صحیح قانون و عدل و داد است. مردم آن روزگار به اهمیت این موضوع پی برده بودند. این باور محکم در آن روزگار وجود داشته، از کتب و آثار به‌جامانده می‌توان ثابت کرد. افزون به اینکه رعایت عدل و داد در فرهنگ و روابط اجتماعی مردم اهمیت ویژه داشته، از ارزش والایی برخوردار بوده، ضرر رساندن به فرد یا جامعه به هر شکلی گناه بزرگ محسوب می‌گشته، بنا به ملاحظه همین نظر بوده که در دوران حاکمیت حقوق زرتشتی فرمان‌گزاران و پادشاهان در اجرای عدالت و تأمین امنیت اجتماعی سخت‌گیر و جدی بوده‌اند. این ارزش فرهنگی را به عنوان شعار تلقی نکرده، بلکه به‌طور دقیق عمل می‌کردند. چنانچه قاضی در هنگام دادرسی برخلاف موازین قانونی عمل کند یا غرض‌ورزی نماید علاوه بر مجازات دنیوی در سرای فرجامین هم مورد مجازات قرار می‌گیرد.

در کتاب ارتاویرافنامک چنین آمده «روان قاضی نادرست و ظالم بعد از مرگش در دوزخ واژگون و با یک پا آویخته و چشمان و زبانش بیرون کشیده شده و بدنش با سیخک‌های آهنین مورد شکنجه و عذاب

قرار می‌گیرد و بر بدنش میخ‌های آهنین کوبیده می‌شود.»^{۵۶}

۱-۲- قانونی بودن جرم در حقوق زرتشتی

قاضی در نظام قضایی زرتشتی در صورتی می‌توانست کسی را تحت تعقیب قرار دهد که عمل متهم، طبق قانون مدون جرم بوده، در غیر این صورت فرض بر بی‌گناهی متهم بوده، در این نظام، فرمانگزاران نمی‌توانستند با وضع قانون خلق‌الساعه، عملی را جرم تلقی کرده در همان لحظه شخص را تحت تعقیب قرار دهند. لازم به ذکر است هرچند متون قوانین مذکور بسیار ساده و کلی بوده، ارکان و شرایط جرم به مفهوم مدرن امروزی تعریف نگردیده، بلکه عمل مجرمانه به صورت خلاصه در حدی که برای همه قابل فهم باشد در قوانین نگاشته شده است، در این قسمت سعی ما بر این است در یک طبقه‌بندی مختصر از جرایم مندرج در منابع حقوق زرتشتی بر مبنای تقسیم‌بندی امروزی مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۲-۱- جرایم علیه اشخاص و حیثیت معنوی آن

الف- قتل، این عمل جرم بوده مرتکب به مجازات اعدام محکوم می‌گردیده، در دینکرد مقرر شده «هرگاه دو نفر با یکدیگر نزاع کنند، هر دو گناهکار هستند؛ اما اگر یکی بر دیگری زخم مرگ‌آور بزند و نهایتاً سبب مرگ وی گردد. ضارب مرگ ارزان (مستحق مرگ) است.» همچنین در ماتیکان هزاردادستان مقرر داشته «هرکس مرتکب قتل شود، مرگ ارزان است. اگرچه رسیدگی به این دعوا و اثبات آن شرایط خاص خود را دارد و با دقت تمام باید چنین حکمی را صادر کرد.»^{۵۷}

۱-۲-۱-۱- ایراد ضرب و جرح عمدی

ایراد ضرب و جرح در وندیداد به هفت نوع تقسیم شده که موارد آن عبارتند از: اول اگرپته^{۵۸} عمل کسی است که به قصد وارد کردن جراحت اسلحه در دست گیرد.^{۵۹} دوم اوارشته^{۶۰} عمل کسی است که اسلحه

۵۶. فریمه جمالی، «تفکیک قوا در ایران باستان» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۷)، ۱۴۱.

۵۷. ماتیکان هزار دادستان، فصل اول، بند سوم، ۶۸.

58. Agrepata

۵۹. دار مستتر، پیشین، فصل چهارم، بند ۱۴، ۱۰۳.

60. Avaorista

در دست بگیرد و تظاهر نماید.^{۶۱} سوم آردوشه^{۶۲} عمل کسی است که ضربه خفیف وارد کند.^{۶۳} چهارم وارد نمودن ضربه موجب کبودی شود.^{۶۴} پنجم وارد کردن ضربه در صورتی که خون جاری شود.^{۶۵} ششم وارد کردن ضربه در صورتی که منجر به شکستن استخوان شود.^{۶۶} هفتم ایراد وارد کردن ضربه که منجر به بیهوشی شود.^{۶۷}

در «شایست و ناشایست» در مورد اوپرشت آمده «هنگامی که سلاح فرود گردد پس او را یک اوپرشت گناه بر ذمه باشد حکم وی گردانیدن سلاح است و تاوان و پادافره وی هفتاد و سه درم باشد اگر چیزی بیش از گردانیدن سلاح نباشد. هرگاه به او سلاح را بدهد یک اردوش گناه او را بر ذمه باشد.^{۶۸} در ماتیکان مقرر شده «در مورد ایراد ضرب، قاضی باید محل ایراد و چگونگی ضرب و شخصیت ضارب و مضروب و علت ضرب را در نظر بگیرد.»^{۶۹}

سقط جنین این عمل جرم بوده در وندیداد مقرر شده «اگر یک مرد با یک دختر جوان که تحت ولایت پدر و مادر است خواه شوهر کرده یا نکرده باشد مقاربت نماید و وی را آبستن سازد و این دختر حامله بودن خود را به مرد اطلاع دهد و مرد از وی بخواهد که به پیرزن مراجعه و دوی سقط جنین دریافت کند. دختر جوان از پیرزن دوی سقط جنین بخواهد. پیرزن به وی شربت گیاه بانهه یا گیاه شته یا هر دوی دیگری که جنین را در تخمدان بکشد و یا هر گیاه سقط کننده دیگر بخوراند. هرگاه دختر جوان به این ترتیب بچه را به هلاکت رساند مرد، دختر و پیرزن هر سه مسؤول خواهند بود»^{۷۰} مجازات سقط جنین اعدام بوده است.

۱-۲-۱-۲- تهدید

تهدید و قدرت‌نمایی به وسیله شمشیر، نیزه، گرز، کمان، جرم است. طبق مندرجات وندیداد «اگر کسی

۶۱. همان، فصل چهارم، بند ۲۲، ۱۰۴.

62. Ardush

۶۳. همان، فصل چهارم، بند ۲۶، ۱۰۵.

۶۴. همان، فصل چهارم، بند ۳۰، ۱۰۶.

۶۵. همان، فصل چهارم، بند ۳۴، ۱۰۷.

۶۶. همان، فصل چهارم، بند ۳۷، ۱۰۸.

۶۷. همان، فصل چهارم، بند ۴۰، ۱۰۹.

۶۸. شایست ناشایست، پیشین، فصل ۱۶، ۲۲۲-۲۲۱.

۶۹. ماتیکان هزار دادستان، فصل ۳۸، بند، ۲۲، ۱۱۶.

۷۰. وندیداد، فصل ۱۵، بند ۱۳-۱۴، ۲۳۲.

اسلحه در دست بگیرد و قیام کند (کسی را بترساند). یا با اسلحه تظاهر و قدرت‌نمایی کند یا با اسلحه به قصد ایراد ضرب و جرح به دیگران نزدیک شود جزای وی پنج ضرب با سیخ اسبرانی و پنج ضرب با آلت فرمان‌برداری است.^{۷۱} چنانچه این جرم را تکرار کند مجازات نشود. در مرتبه هشتم مجازاتش دویست ضربه تازیانه است.^{۷۲}

۱-۲-۱-۳- افترا

این عمل افترا جرم بوده در دینکرد مقرر داشته «نسبت دادن عمل مجرمانه به دیگری از قبیل جادوگری، قتل، سرقت، ایراد ضرب و جرح، تهدید و ترساندن به وسیله سلاح، هیاهو و داد و فریاد، توقیف غیر قانونی، آموزش غلط، زنجیر کردن، ایجاد یأس و ناامیدی، غذا ندادن، دروغ‌گویی، نزدیکی با زنی که در عادات ماهیانه است.»^{۷۳} طبق زتامیستان نیکاتوم نسک، کسی که به دیگری، عمل مجرمانه نسبت می‌دهد. باید رضایت وی را ولو با پرداخت تاوان جلب کند.^{۷۴}

۱-۲-۲-۱- جرایم علیه اموال

الف- سرقت در ماتیکان هزاردادستان آمده «در مورد دزدی مقدار جریمه را باید به اندازه قیمت مال مسروقه تعیین نمود در مورد دستبرد و غارت و چپاول برابر قیمت مال جریمه تعیین کرد.»^{۷۵} در دینکرد مقرر شده مجازات دزدی دادن گوسفند یا حیوان باربر، جریمه، حبس و غل و زنجیر کردن است.^{۷۶} دادگاه مکلف بوده بر اساس شخصیت متهم به سرقت از قبیل اینکه توسط یک بچه، یا یک زن بدون فرزند، یا زنی که حامله است احکام متفاوتی صادر کند.^{۷۷} همچنین مقرر گردید «هر شخصی که اموال دیگران را می‌رباید. قاضی باید حکم دهد مال به صاحبش برگردانده شود. یا اموالی که مرزنشینان از خارجی‌ها می‌ربایند. باید از دزدها باز پس گرفته شود.»^{۷۸}

۷۱. ونیدداد، فصل چهارم، بند ۱۷-۱۸، ۱۰۳.

۷۲. ونیدداد، فصل چهارم، بند ۲۰، ۱۰۴.

73. Dinkard-i-dinik, op.cit., 43-44

74. Ibid, 41.

۷۵. ماتیکان هزار دادستان، فصل ۳۸، بند، ۲۶، ۱۱۶.

76. Dinkard-i-dinik, op, cit, 60.

77. Ibid, 76.

78. Ibid, 77.

۱-۲-۲-۱- کلاهبرداری

در ماتیگان مقرر شده «هرگاه معلوم شود که مدعی با توسل به حيله و دروغ رأی محکمه را به نفع خود به دست آورده باشد علاوه بر رد وجوه مأخوذه از مدعی علیه با پرداخت سود آن باید مدعی را به حداکثر جریمه نیز محکوم کرد.»^{۷۹} همچنین هرکس که به حيله و تزویر حکمی یا حقی یا مالی را به دست آورد مجرم شناخته خواهد شد.^{۸۰}

جادوگری به نوعی کلاهبرداری محسوب می‌شده، در ماتیگان دادستان آمده «دارائی جادوگرانی که به وسیله اعمال جادوگری ضرری به کسی رسانیده باشند متعلق به شخص متضرر خواهد بود.»^{۸۱} طبق نامه تنسر مجازات جادوگری اعدام بوده است.^{۸۲}

۱-۲-۲-۲- خیانت در امانت

جرم خیانت در امانت هم لیست قانون کیفری وجود داشته، هرگاه موبدی نسبت به حفظ اموال آتشکده یا وجوهی که به طور امانت هستند به او سپرده شده و خیانت یا کوتاهی کند مقصر شناخته شده طبق رأی دادگاه موبدان به کیفر خواهد رسید.^{۸۳}

۱-۲-۳- جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی

۱-۳-۲-۱- راهزنی، یکی از جرایم که مجازات پیل داشت، راهزنی بوده، پیل آن است که راهزن و مبتدع را در پای پیل انداخت.^{۸۴}

۱-۳-۲-۱- مستی، جرم نبوده ولیکن اگر کسی افراط در مستی می‌کرده اعمالی از قبیل اینکه جاده را خراب می‌کرد یا در باز ننگه می‌داشت با ایجاد سرو صدای غیر قانونی موجب آزار دیگران می‌شده به عنوان مرتکب جرم تحت تعقیب قرار می‌گرفت.^{۸۵}

۷۹. ماتیگان هزار دادستان، فصل ۹، بند، ۳، ۷۴.

۸۰. همان، فصل ۹، بند، ۷، ۷۴.

۸۱. همان، فصل ۴۲، بند، ۴۶، ۱۲۷.

۸۲. نامه تنسر به گشنسب شاه مازندران، تصحیح مجتبی مینوی، (تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۴)، ۶۸.

۸۳. ماتیگان هزار دادستان، پیشین، فصل ۴۰، بند، ۸، ۱۲۱.

۸۴. نامه تنسر، پیشین، ۶۸.

85. Dinkard-i-dinik, op, cit, p.150.

۱-۲-۴- جرایم علیه اخلاق و عفت عمومی

۱-۲-۴-۱- زنا، در حقوق زرتشتی زنا یکی از جرائم بوده به طوری که در ونیداد آمده «گناه پشوتن عمل و کردار کسی است که با یک زن حامله و آبستن مقاربت نماید، زنی که در پستان وی شیر پدید آمده یا نیامده باشد و به وی آزار رسد و این آزار هرچند ناچیز باشد.^{۸۶} در ماتیکان مقرر شده «حداکثر جریمه در مورد زنا سیصد درهم است.»^{۸۷}

۱-۲-۴-۲- لواط در ونیداد مقرر شده «هرگاه یک مرد به زور و اجبار گناه ضد طبیعت مرتکب شود. کیفرش هشتصد ضربه تازیانه اسپاهه و هشتصد ضربه تازیانه سروشه خواهد بود. هرگاه مردی به میل خود گناه ضد طبیعت مرتکب شود گناه وی نه جریمه نه کفاره و نه وسیله تطهیر خواهد داشت جرم وی برای همیشه و همه وقت بی توبه خواهد بود.»^{۸۸}

۱-۳- قانونی بودن مجازات در حقوق زرتشتی

مطابق این اصل، قاضی نمی‌توانست خارج از چهارچوب قانونی برای متهم مجازات تعیین کند. در ماتیکان هزار دادستان تصریح شده «کیفر هر جرمی باید طبق قانون و نسبت به دفاعتی باشد که مجرم مرتکب جرم شده است.^{۸۹} از این ماده چنین مستفاد می‌گردد، میزان کیفر در محدود حداقل و حداکثر در قانون مشخص بوده اختیار قاضی در تشدید و تخفیف مجازات را قانون معین می‌کرده، قاضی نمی‌توانسته به صورت سلیقه‌ای مجازات اشخاص را تعیین کند. اساساً کارکرد مجازات در این دوران هم‌زمان هم فردی است و هم اجتماعی، در جنبه اول مجازات، کیفر و سزادهی مجرم را تضمین می‌نماید از لحاظ اجتماعی نیز عبرتی است برای دیگران تا نظم عمومی حفظ گردد.^{۹۰} پرسش این است آیا کارکرد مجازات موجب از بین بردن جرم می‌گردد. «مجازات یا خدمتی نمی‌کند یا تنها خدمت مجازات عبارت است از اصلاح مجرم یا ترساندن وی با ابزار ترسانندگی ممکن و موجود و از این رو تأثیر این مجازات دقیقاً تردیدآمیز خواهد بود.»^{۹۱}

۸۶. ونیداد، فصل ۱۵، بند ۸، ۲۳۱.

۸۷. ماتیکان هزار دادستان، فصل ۳۸، بند ۲۷، ۱۱۷.

۸۸. ونیداد، فصل ۸، بند ۲۶-۲۷، ۱۶۴-۱۶۳.

۸۹. ماتیکان هزار دادستان، فصل ۴۲، بند ۲۷، ۱۲۶.

۹۰. بهزاد رضوی فرد، حقوق بین الملل کیفری (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۰)، ۱۲۶.

91. Massè Michel, Garde espoir dans le droit in: Le crime contre l'humanité, Compact, 1998, 131.

انواع مجازات‌ها به اصلی، تکمیلی و تبعی تقسیم می‌گردد که مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱-۳-۱- مجازات‌های اصلی

این مجازات‌ها عبارتند از اعدام، حبس، تازیانه، جزای نقدی، خدمات عام‌المنفعه.

الف- اعدام، برای جرایم خروج از دین، قتل عمدی، جادوگری، راهزنی، سقط جنین، روسپیگری، غذا ندادن به گرسنگان، دزدی، توقیف متهمین؛

ب- حبس، محکوم بنام انوش برد (زندانی فراموشی) که زندانیان تا پایان عمر می‌بایستی در آنجا باشند و زندان سیاسی به نام گروندگان برای محکومین سیاسی در نزدیکی بیستون وجود داشته است؛^{۹۲}

پ- تازیانه که طبق مندرجات وندیداد اسپه اشترا دگری سرآوش چرانا بود مجازات تازیانه برای جرایم دزدی، شکستن پیمان، لواط، انواع ایراد ضرب و جرح عمدی؛

ت- جزای نقدی، به دو شکل کاربرد داشته، گاهی به عنوان مجازات اصلی در نظر گرفته می‌شده، گاهی هم علاوه بر مجازات اصلی به عنوان خسارت متهم محکوم به پرداخت آن می‌شده، مجازات جرایم از قبیل، تهدید با اسلحه، زنا، صدمه زدن به موجودات زنده، ایراد ضرب و جرح عمدی و غیره بوده است؛

ث- هرگاه محکوم علیه قادر به پرداخت جریمه نقدی نباشد مجبور به انجام خدمات کیفری خواهد بود^{۹۳} به نظر می‌رسد منظور از «انجام خدمات کیفری» در ماده مذکور به مفهوم امروزی انجام خدمات عمومی رایگان باشد.

۱-۳-۲- مجازات‌های تکمیلی در مستندات زیر نشانگر این است دادگاه مکلف بوده متهم را علاوه بر مجازات اصلی، به مجازات تکمیلی هم محکوم نماید.

الف- ضبط اموال زندیق؛

طبق فرمان مخصوص در هر شهری اموالی را که به جرم زندیقی با گرویدن به زندیقان ضبط

92. See Seyyed Taghi Nasr, *Essai sur l'histoire du droit persan dès l'origine à l'invasion arabe* (Paris: Edition Albert Mecheleinck, 1933), 261.

۹۳. همان، فصل ۳۸، بند ۲۵، ۱۱۶.

شود متعلق به پادشاه است.^{۹۴}

ب- ضبط اموال محکوم به مرگ؛

پ- ضبط اموال جادوگر؛

در ماتیگان دادستان آمده «دارائی جادوگرانی که به وسیله اعمال جادوگری ضرری به کسی رسانیده باشند متعلق به شخص متضرر خواهد بود.»^{۹۵}

پ- پرداخت تاوان.

۱-۳-۳- مجازات‌های تبعی برخی از مجازات‌های تبعی به شرح ذیل است.

الف- عزل از ریاست خانواده، هرگاه زنی که عهده‌دار ریاست خانواده بود مرتکب زنا گردد از ریاست خانواده معزول می‌گردد؛^{۹۶} همچنین هرگاه زن بیوه‌ای که ریاست خانواده را عهده‌دار باشد مرتکب خلاف عفت شود باید برای فرزندان صغیرش قیمی تعیین نمایند؛^{۹۷}

ب- محروم شدن از ارث، هرگاه دختری عمل منافی عفت را تکرار کند از منزل وارث پدر محروم خواهد شد.^{۹۸}

۱-۴- قانونی بودن دادرسی در حقوق زرتشتی

اصل قانونی بودن دادرسی مقتضای اصل حاکمیت قانون است منظور از این اصل این است که هیچ دادگاهی صلاحیت رسیدگی به جرمی را ندارد مگر اینکه طبق قانون تشکیل یافته باشد. مقامات قضایی مکلف هستند، کلیه مراحل رسیدگی کیفری اعم از کشف، تعقیب، تحقیق، رسیدگی (بدوی، تجدیدنظر) و اجرای احکام کیفری را طبق قانون مدون انجام دهند. چنانچه مقامات وظایف و تکالیف که قانونگذار بر عهده آنها گذارده به نحو صحیح عمل نکنند. به دلیل عدم رعایت قانون دادرسی کیفری اقدامات آنان باطل و احکام صادر شده در مراجع ذیصلاح قضایی نقض می‌گردد. «تضمین حکومت قانون مستلزم تعقیب ناقضان قانون است به حال به محاکمه کشاندن متهم به همین منظور است اما همان اصل

۹۴. همان، فصل ۴۲، بند ۴۷، ۱۲۷.

۹۵. همان، فصل ۴۲، بند ۴۶، ۱۲۷.

۹۶. همان، فصل ۴۱، بند ۸، ۱۲۴.

۹۷. همان، فصل ۳۸، بند ۸، ۱۱۵.

۹۸. همان، فصل ۱۴، بند ۲۸، ۸۴.

حاکمیت قانون ایجاد می‌کند که نحوه برخورد با متهم و روند محاکمه و مجازات او نیز تابع قانون باشد پس با ناقض قانون هم نباید غیر قانونی رفتار کرد که اینکه اگر قرار است زمینه حکومت قانون است هرگاه دادرسی بدون رعایت حقوق قانونی متهم صورت گیرد نقض غرض خواهد شد.^{۹۹}

«حقوق شکلی به اجرای حقوق ماهوی کمک می‌کند در واقع معنا و مفهوم حقوق ماهوی فقط از طریق اجرای آن ارزش قانونی پیدا می‌کند پس از مقصود ماهوی رابطه تنگاتنگی با مقصود حقوق شکلی دارد فرض اینکه حقوق شکلی دور از اهداف حقوق ماهوی است و تنها معنای آن در اجرای محض حقوق ماهوی نهفته است فرض درستی نیست حقوق شکلی یک مبحث بسیار پیچیده است برخلاف حقوق ماهوی از جهات بسیاری مستقل می‌باشد از این رو به یک توجیه واقعی نیاز دارد و مسئله مشروعیت باید در تمام مراحل دادرسی بررسی شود»^{۱۰۰} پرسش این است آیا در نظام حقوقی زرتشتی، قضات بر اساس نظر و خواسته خود متهمین را تحت تعقیب قرار می‌دادند؟ آیا رسیدگی قضایی تابع اصول و مقرراتی بوده یا قضات مطلق‌العنان، تابع تشریفات خاصی نبوده‌اند؟ بنا بر مستندات که در نظام حقوقی مذکور وجود دارد. دادرسی بر طبق قانون از پیش تعیین شده انجام می‌گرفت که موارد قانونی بودن دادرسی را ذیلاً ذکر می‌کنیم.

۱-۴-۱- مرحله تحقیقات

کشورها از دیرباز به نظام عدالت کیفری خود حس برترپنداری و نسبت به نظام‌های بیگانه داشته‌اند این امر نه فقط در مورد نظام عدالت کیفری بلکه در مورد هر نظام حقوقی صدق می‌کند به هر روی تعقیب کیفری که سرکوب‌گرترین فرم اقتدار اجرایی به شمار می‌رود که در هر کشوری اهمیت زیادی دارد. به همین دلیل است که کشورها مدافع نظام خود هستند^{۱۰۱} ولی مستندات متعدد نشانگر این است مقامات در انجام تحقیقات مکلف به رعایت ضوابط و منطق حقوقی بوده‌اند. بر اساس احساسات و میل شخصی فعالیت نمی‌کرده‌اند.

۱-۴-۱-۱- حاکمیت اصل برائت

اصل برائت یکی از اصول و قواعد بنیادین دادرسی در جهت تضمین امنیت و احترام به جایگاه انسان

۹۹. فضائی، پیشین، ۶۵.

۱۰۰. کریستوف، پیشین، ۹۶.

۱۰۱. کریستوف، پیشین، ۹۶.

است. این اصل یکی از اصول مهمی است که ضامن حفظ حقوق و آزادی‌های شهروندان محسوب می‌گردد. تا دلیل قانونی بر علیه کسی وجود نداشته باشد دادستان حق تعقیب وی را ندارد. «اقتضای اصل برائت آن است که اعضای دادگاه نباید نسبت به متهم با این پیش‌فرض بنگرند که او مرتکب جرم شده، بار اثبات دلیل بر عهده دادستان است هر شکمی می‌بایستی به نفع متهم منظور شود.»^{۱۰۲}

فرض بر بی‌گناهی در این سیستم دادرسی کیفری حاکمیت داشته در ماتیگان تصریح شده «تا زمانی که جرم متهم به مرحله ثبوت نرسیده باید از هرگونه تنبیه یا زندانی کردن او خوداری کرد.»^{۱۰۳} یعنی مقام قضایی نمی‌توانست بدون وجود دلایلی که واجد ارزش قانونی باشد، شخصی را تحت تعقیب قرار دهد. افزون به اینکه تا وقتی که جرم متهمی ثابت نشده اصل برائت جاری بوده، تصریح این مطلب در متون قانونی نظام حقوقی زرتشتی مبین این است که مقامات قضایی مکلف بودند به مناسبت انجام وظیفه حقوق متهم را رعایت نمایند. عملکرد آنها نمی‌بایست به‌گونه‌ای باشد که به کرامت و حیثیت متهم آسیب برساند. این نظام حقوقی با قاعده‌سازی سعی کرده رفتار خودسرانه و دلخواهانه مقامات قضایی را پایان دهد. این مقامات مکلف به رعایت معیارهای قانونی دادرسی بودند. از طرف دیگر، این مطالب دلالت بر این دارد این نظام حقوقی به حقوق و امنیت شهروندان اهمیت ویژه‌ای قائل بوده، به واسطه حاکمیت اصل برائت تا اثبات جرم، کسی حق اعمال مجازات را نداشته است.

۱-۴-۱-۲- قانونی بودن تعقیب

بر اساس این قاعده مقام قضایی مکلف است بر حسب قانون، اشخاص را تحت تعقیب قرار دهد. پرسش این است آیا در نظام قضایی زرتشتی قاضی ملزم بوده بر اساس قاعده مذکور عمل نماید؟ آیا دادگاه‌ها می‌توانستند هر عملی را بدون هیچ ضابطه و منطق حقوقی جرم تلقی کنند، شهروندان را تحت تعقیب قرار دهند؟ پاسخ منفی می‌باشد چون قاضی مکلف بوده بر طبق قانون حکم صادر کند. در ماتیگان هزار دادستان مقرر داشته «دادگاه باید بدون مشورت یا مداخله بازپرسان بر طبق مواد قانون اقدام به صدور رأی نماید.»^{۱۰۴} از این بند چنین استنباط می‌گردد مقامات قضایی ملزم بودند بر طبق قانون رسیدگی کنند. در آن روزگار قاعده قانونی بودن تعقیب^{۱۰۵} حاکمیت داشته است، مقامات قضایی نمی‌توانستند

102. Barbara, Messegue and Jabardo V, Spain, series A, no.146, 6december 1998, 77.

۱۰۳. همان، فصل ۴۲، بند ۲۹، ۱۲۶

۱۰۴. همان، فصل ۳۸، بند ۴، ۱۱۵.

105. la légalité des poursuites

بر مبنای سلیقه و نظر شخصی، شهروندان را تحت تعقیب قرار دهند. در واقع اصل برابری همگان در مقابل قانون^{۱۰۶}، مدنظر بوده، این قاعده الزام‌آور از شهروندان در برابر اذیت و آزار و مجازات خودسرانه حمایت می‌کرده است.

۱-۴-۱-۳- شکایت جرایم منافی عفت توسط شخص ثالث

در این نظام حقوقی شکایت شخص ثالث ولو اینکه بزه‌دیده نبوده در مورد هتک ناموس و جرایم خلاف عفت مجاز بوده، «در مورد هتک ناموس و جرایم خلاف عفت، شکایت شخص ثالث در محکمه مسموع و محکمه باید به قضیه با کمال دقت رسیدگی کرده حکم مقتضی صادر کند»^{۱۰۷} این مطلب میباید این است که در این نظام حقوقی حق مشارکت در سیاست جنایی در کشف و اعلام جرم مورد پذیرش قرار گرفته البته هم‌اکنون در ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری ایران مصوب ۱۳۹۲ شکایت سازمان‌های مردم‌نهاد در مورد پیش‌بینی قرار گرفته است.

۱-۴-۱-۴- داشتن صلاحیت محلی

مقام قضایی در صورتی می‌توانسته متهم را تحت تعقیب قرار دهد که جرم در حوزه قضایی وی به وقوع پیوسته بود. در ماتیکان مقرر گردیده «هرگاه کسی از حوزه قضایی دادوری به حوزه دیگری رفته مرتکب جرمی شود، دادور محل ارتکاب جرم باید به قضیه رسیدگی کند» همچنین در مورد فوق قاضی باید تنها به جرمی که مجرم در حوزه مأموریت او انجام داده رسیدگی کند نه به جرم دیگری که خارج از حوزه او مرتکب شده‌اند»^{۱۰۸}

۱-۴-۱-۵- احراز هویت

مقام قضایی مکلف بوده قبل از دستگیری متهم در احراز هویت وی دقت کافی نماید اگر در انجام این عمل عمداً یا سهواً مرتکب خطایی می‌شد محکوم به مجازات و پرداخت خسارت به اشخاص بی‌گناه می‌گردید در ماتیکان چنین مقرر داشته «کوی بان باید پس از حصول یقین و اطمینان کامل نسبت به صحت نام و مشخصات مجرم او را جلب یا توقیف نمایند زیرا در صورت جلب شخص دیگری غیر از

106. le principe de l'égalité de tous devient la loi.

۱۰۷. همان، فصل ۳، بند ۷، ۶۴.

۱۰۸. همان، فصل ۴۲، بند ۶۴-۶۳، ۱۲۸.

مجرم مسؤول عواقب آن خواهند بود.»^{۱۰۹} این موضوع نشانگر دقت قانونگذار آن روزگار در حفظ حقوق اشخاص بوده هنگام تعقیب و دستگیری چه نکاتی را باید رعایت کند.

۱-۴-۱-۶- تحقیق و بازجویی از متهم

در نظام حقوقی زرتشتی مقام قضایی مکلف بوده متهم را از اتهام به صورت شفاهی آگاه سازد که آیا اتهام را قبول دارد یا خیر؟ اظهارات متهم می‌بایست در پرسشنامه ذکر می‌گردید، همچنین تمام اطلاعات مربوط به پرونده باید نوشته می‌شد.^{۱۱۰} در ماتیگان مقرر شده «در هنگام تحقیق و رسیدگی داور باید به نکات زیر کاملاً توجه کند.

الف- وقت بازداشت و هنگامی که متهم عمل مورد اتهام را مرتکب شده است؛

ب- آیا از متهم باید ضمانت گرفت یا خیر؟؛

ج- آیا رسیدگی به دعوی باید فوراً به عمل آید و آیا رسیدگی به دعوی در صلاحیت اوست یا نه؟؛

د- آیا اقداماتی برای جلوگیری از محو اثرات جرم باید به عمل آید آیا متهم درصدد فریب یا مخفی

کردن حقیقت یا تظاهر به بی‌تقصیری است؟؛

و- تمام مشخصات و خصوصیات متهم را باید معلوم کرد و روحیه و طرز پاسخ متهم و اشیایی که

با او همراه بوده و اتهاماتی که به او نسبت داده شده است.^{۱۱۱}

یکی از حقوقی که متهم در هنگام تحقیق و رسیدگی برخوردار بوده حق سکوت است. در ماتیگان مقرر شده «متهم حق انکار اتهام متناسب به خود را دارا می‌باشد.»^{۱۱۲} بنا به صراحت ماده مذکور متهم می‌توانست در هنگام تحقیق در مقابل پرسش‌های مقام قضایی سکوت کند و پاسخ ندهد. مقام قضایی نمی‌توانست متهم را مجبور نماید. پرسش این است آیا سکوت متهم می‌توانست دلیل بر مجرمیت او تلقی گردد؟ از منطوق و مفهوم مقرر مذکور چنین مستفاد می‌گردد «سکوت» از حقوق متهم بوده، با توجه به حاکمیت اصل برائت در حقوق زرتشتی، اصل بر برائت متهم بوده، چنانچه دلایل کافی علیه متهم وجود نداشته بود. مقام قضایی نمی‌توانستند سکوت متهم را دلیل بر مجرمیت او اعلام کنند.

۱۰۹. همان، فصل ۴۰، بند ۲۹، ۱۲۳.

110. J Jany, Judging in the Islamic, Jewish and Zoroastrian Legal Traditions A Comparison of Theory and Practice.op.cit., 64.

۱۱۱. همان، فصل ۴۰، بند ۲، ۱۲۱.

۱۱۲. ماتیگان هزاردانستان، فصل ۸، بند ۱۷، ۷۲.

در ماتیگان هزار دادستان آمده «دادوران باید چگونگی قضیه مورد دعوی را تحقیق کرده به دلایل و شواهد و حقایق آن کمال دقت رسیدگی کنند.»^{۱۱۳} یعنی مقامات قضایی ملزم بودند با توجه به محتویات پرونده و ادله موجود بر طبق قانون به صورت منطقی و معقولانه به موضوع رسیدگی سپس مبادرت به صدور حکم کنند. «عدالت اورژانسی»^{۱۱۴} جایگاه و اعتباری نداشته چون در این گونه موارد به علت سرعت ممکن است حقوق متهم رعایت نشود خطرات و آسیب‌هایی به دنبال داشته باشد. قانونگذار آن روزگار این گونه رسیدگی کیفری را نپذیرفته به اهمیت رسیدگی توأم با آرامش و دقت پی برده بوده است.

۱-۴-۱-۷- حمایت و حفاظت جسمانی از بزه دیده و متهم

در سیستم دادرسی زرتشتی مقام قضایی مکلف بوده در پرتو احترام و حمایت از حقوق فردی و کرامت انسانی برای حفاظت جسمانی از امنیت و سلامت بزه‌دیده و متهم تدابیر لازم اتخاذ کند. بزه‌دیده و متهم در یک مکان بازداشت و نگهداری نشوند رویاروی یکدیگر قرار نگیرند. چون ممکن است به یکدیگر آسیب برسانند در این خصوص مقرر شده «در صورتی که بازداشت شدن شاکی و متهم هر دو لازم باشد نباید آن دو نفر را در یک مکان بازداشت نمود چون ممکن است به یکدیگر صدمی وارد سازند»^{۱۱۵} قاعده حمایت و حفاظت جسمانی بزه‌دیده در سیستم دادرسی امروزی وجود دارد.

۱-۴-۱-۸- قرار تأمین کیفری

پس از تفهیم اتهام به منظور جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم و تضمین حقوق بزه‌دیده قرار تأمین کیفری صادر می‌گردد. در نظام حقوقی زرتشتی چند نوع قرار تأمین کیفری وجود داشته، مقام قضایی مکلف بوده متهم را از اتهام آگاه سازد. در هنگام صدور قرار بازداشت قاضی ملزم بوده «در صورتی که بازداشت شدن شاکی و متهم هر دو لازم باشد نباید آن دو نفر را در یک مکان بازداشت نمود چون ممکن است به یکدیگر صدمه وارد سازند.»^{۱۱۶} قرار وثیقه یکی از قرارهای تأمین کیفری بوده که در ماتیگان هزار دادستان چنین آمده «چنانچه شاکی خطاب به متهم اظهار کند که تو این چیز را به صورت غیر قانونی در اختیار داری و از سوی متهم نیز عدم حضور در دادگاه رخ دهد آنگاه خطاب به متهم در خصوص تاوان

۱۱۳. همان، فصل ۴۰، بند ۱، ۱۲۰.

114. la justice de l'urgence

۱۱۵. همان، فصل ۳۸، بند ۱۴، ۱۱۶.

۱۱۶. همان، فصل ۳۸، بند ۱۴، ۱۱۶.

و نیز در مورد جرمه مربوطه این حکم باید صادر شود که تا پایان دادرسی وثیقه‌ای را به دادگاه بسپارد در صورت عدم حضور مال مورد وثیقه به تملک شاکی در می‌آید چنانچه در دادرسی حضور نیابد همین حکم در مورد وی باید صادر شود.^{۱۱۷} اما «متهم نمی‌توانست به عنوان وثیقه یا ضمانت مالی جواهرات و زینت‌آلات زن خود را به محکمه بسپارد.^{۱۱۸}

نوع دیگری از قرار تأمین کیفری، قرار کفالت بوده، یکی از شرایط اساسی صدور قرار مذکور قصد و رضای طرفین تعهد می‌باشد «رضایت کفیل و مکفول له هر دو در کفالت لازم است»^{۱۱۹} کفیل ملزم بوده متهم را در مواقع لزوم حاضر نماید^{۱۲۰} «کفیل موظف است تا قبل از انقضای موعده به دستور مکفول له، مکفول خود را حاضر نماید.» ضمانت اجرای عدم معرفی مکفول اخذ وجه الکفاله توسط مکفول له بوده در این خصوص مقرر شده «مکفول له می‌تواند مالی را به عنوان وجه الکفاله از مکفول دریافت دارد.»^{۱۲۱} اما اگر کفیل، مکفول را در موعد مقرر حاضر نماید مکفول له از تحویل متهم امتناع بورزد کفیل در این وضعیت مسؤولیتی ندارد «هرگاه کفیل مطابق شرایط مقرر مکفول خود را حاضر نموده و مکفول له از تحویل گرفتن امتناع کند کفیل حق دارد مکفول را آزاد سازد.^{۱۲۲}

۱-۴-۱-۹- بی طرفی قضات

«قاضی باید در انجام تشریفات محاکمه به طرفین دعوی با کمال بی طرفی رفتار نماید»^{۱۲۳} اگر قاضی در جمع‌آوری دلایل و اقدامات قضایی از بی طرفی خارج شود غرض‌ورزی نماید «هرگاه در حین محاکمه مدعی علیه حس کند که قاضی نسبت به او با سوءنظر یا سوءتفاهم رفتار می‌کند می‌تواند موضوع را نزد قاضی ارشدتری مطرح نماید.»^{۱۲۴}

۱۱۷. همان، فصل ۱۰، بند ۳، ۱۱۸.
J Jany, Judging in the Islamic, Jewish and Zoroastrian Legal Traditions A Comparison of Theory and Practice.op.cit., 64.

۱۱۸. همان، فصل ۸، بند ۱۹، ۷۳.

۱۱۹. همان، فصل ۲۷، بند ۱۳، ۱۰۲.

۱۲۰. همان، فصل ۲۷، بند ۱۴، ۱۰۲.

۱۲۱. همان، فصل ۲۷، بند ۱۶، ۱۰۳.

۱۲۲. همان، فصل ۲۷، بند ۱۶، ۱۰۳.

۱۲۳. همان، فصل ۹، بند ۱، ۷۴.

۱۲۴. همان، فصل ۶، بند ۴، ۶۹.

۱-۴-۱-۱۰- منع شکنجه به متهم

تحصیل دلیل، از راه شکنجه توسط مقامات قضایی و مأموران تحقیق ممنوع بوده آنها مکلف بودند بر طبق قانون اقدام به جمع‌آوری دلایل کنند، حق هرگونه شکنجه در حین تحقیقات را نداشته‌اند. «تا زمانی که جرم متهم به مرحله ثبوت نرسیده باید از هر گونه تنبیه یا زندانی کردن او خودداری کرد.»^{۱۲۵} این مقامات حق تجاوز به حقوق متهم را نداشتند.

۱-۴-۱-۱۱- مهلت معقول

در ماتیگان اعلام داشته: «مدت انجام بازرسی و تکمیل پرونده و ارسال آن از طرف داوران به موبدان و از موبدان به هوارستان را نمی‌توان پیش‌بینی کرد.»^{۱۲۶} درست است که قانونگذار آن روزگار مدت انجام تحقیقات را اشاره نکرده به نظر می‌رسد قانونگذار نخواستند دقت در تحقیقات را فدای سرعت کند.

۱-۴-۱-۱۲- کیفرخواست

مستندات نشانگر این است پس از پایان تحقیقات مقام قضایی ملزم بوده با تنظیم خلاصه پرونده و اشاره به نکات مهم آن، پرونده را جهت رسیدگی به دادگاه ارسال کند. «موبدان و دادوران باید نکات مهم پرونده و یادداشت مختصری راجع به نتیجه بازرسی خود را نوشته و به مهر خود ممهور و با پرونده به رئیس دادگاه تسلیم کند»^{۱۲۷} از این مطلب چنین استنباط می‌گردد. مقام تحقیق غیر از مقام رسیدگی بوده که پس از پایان تحقیقات با تنظیم کیفرخواست^{۱۲۸} پرونده را به دادگاه ارسال می‌کرده است.

۱-۴-۲- مرحله رسیدگی

آیین دادرسی کیفری بخش مهمی از حقوق است که به اشدترین و بازدارنده‌ترین نوع اقتدار اجرایی که یک حکومت می‌تواند اعمال کند اطلاق می‌گردد^{۱۲۹} ولیکن فرآیند رسیدگی باید «تجلی و پدیداری کامل واقعیت قضایی و اصل حمایت مؤثر از همه حق‌ها و منفعتهای و تضمین آنها باشد»^{۱۳۰}

۱۲۵. همان، فصل ۴۲، بند ۲۹، ۱۲۶.

۱۲۶. همان، فصل ۴۲، بند ۱، ۱۱۶.

۱۲۷. همان، فصل ۳۸، بند ۳، ۱۱۵.

128. le réquisitoire supplétif

۱۲۹. کریستوف، پیشین، ۱۰۰.

130. Raymond Gassin, Considération sur le but de la procédure pénale, in mélange en l'honneur de Jean Pradel, 1 ère edition (Paris: Cujas, 2006), 180.

۱-۴-۲-۱- رسیدگی بدوی

دادگاه به منظور رسیدگی و ارزیابی دلایل جمع‌آوری شده وقت رسیدگی تعیین اصحاب دعوی را به جلسه دادرسی دعوت می‌کرده، «تعیین روز انعقاد دادگاه برای رسیدگی به دعاوی بر عهده رئیس دادگاه است.^{۱۳۱} متهم در این نظام حقوق دارای حق دفاع بوده، آزادی کامل داشته در یک فرصت معین اقدام به گردآوری دلایل و مدارک به نفع خود نماید. در ماتیکان تصریح شده «در صورتی که برای ثبوت بی‌گناهی خود یا ارائه اسناد و مدارک لازمه محتاج به مهلت باشد محکمه باید فرصت و مهلت کافی در دسترس او بگذارد.»^{۱۳۲} نمایندگان شاه در جلسه دادرسی شرکت می‌کردند. این نمایندگان قدرتشان از فریزوان بیشتر بوده است.^{۱۳۳}

پرسش این است آیا متهم می‌توانسته برای دفاع از حقوق خود وکیل انتخاب کند؟ پاسخ مثبت است. در ماتیکان مقرر گردیده «قاضی هنگامی می‌تواند وکالت شخصی را برای دفاع یکی از طرفین دعوی بپذیرد که از آن شخص متهم وکالت‌نامه در دست داشته باشد.»^{۱۳۴}

دادگاه مکلف بوده به کلیه اتهامات متهم رسیدگی کند. دادگاه‌ها نمی‌توانستند بدون رسیدگی و احراز مجرمیت مبادرت به صدور حکم محکومیت نمایند «کسی که توسط دو مدعی متهم به دو جرم مختلف باشد در صورتی که جرم اولی در محکمه به ثبوت رسد، قاضی نباید اتهام ثانوی مجرم را بدون رسیدگی، جرم تلقی نماید باید با کمال دقت به اتهام ثانوی نیز رسیدگی و حکم صادر نماید.»^{۱۳۵} همچنین محکمه باید به هرگونه اتهامی که متهم در حین محاکمه به مدعی نسبت بدهد رسیدگی کامل نماید.^{۱۳۶} در رسیدگی موضوع ایراد ضرب، قاضی باید محل ایراد و چگونگی ضرب و شخصیت ضارب و مضروب و علت ضربه را در نظر بگیرد»^{۱۳۷} قاضی مکلف است با رعایت تمام جوانب به موضوع رسیدگی کند.

۱۳۱. همان، فصل ۳۸، بند ۲، ۱۱۵.

۱۳۲. همان، فصل ۸، بند ۱۷، ۷۲.

133. J Jany, Judging in the Islamic, Jewish and Zoroastrian Legal Traditions A Comparison of Theory and Practice.op.cit., 64.

۱۳۴. همان، فصل ۴۳، بند ۲۶، ۱۲۹.

۱۳۵. همان، فصل ۸، بند ۲۰، ۷۳.

۱۳۶. همان، فصل ۳۸، بند ۳۰، ۱۱۷.

۱۳۷. همان، فصل ۳۸، بند ۲۲، ۱۱۶.

۱-۴-۲-۲- رسیدگی تجدیدنظر

رسیدگی بدوی قطعی نبوده، بلکه طرفین دعوی می‌توانستند نسبت به حکم دادگاه معترض بوده و درخواست تجدیدنظرخواهی کنند. در ماتیگان تصریح شده «هرگاه مدعی علیه از حکم دادوران ناراضی باشد می‌تواند عدم رضایت خود را به موبدان ابراز دارد.»^{۱۳۸}

۱-۴-۲-۳- اعاده دادرسی

اعاده دادرسی که از طرق فوق‌العاده دادرسی می‌باشد فقط به محکوم علیه اختصاص دارد چنانچه متهم پس از قطعیت حکم دلایل جدید موجب اثبات بی‌گناهی داشته باشد، می‌تواند درخواست اعاده دادرسی بنماید. در نظام حقوقی زرتشتی اگر ثابت می‌گردید شاکی در حین دادرسی با توسل به حيله و تقلب ارائه مدارک غیر قانونی حکم به نفع خود اخذ کرده محکوم علیه می‌توانسته درخواست اعاده دادرسی را بنماید «هرگاه معلوم شود که مدعی یا شاکی با توسل به حيله و دروغ رأی محکمه را به نفع خود به دست آورده باشد علاوه بر رد وجوه مأخوذه از مدعی علیه با پرداخت سود آن باید مدعی را به حداکثر جریمه نیز محکوم کرد.»^{۱۳۹} از مفهوم و منطوق مقرر مذکور چنین مستفاد می‌گردد که اعاده دادرسی در نظام حقوقی زرتشتی پذیرفته شده، حتی ضمانت اجرای تقلب در دادرسی در مقرر مذکور به طور کامل مشخص گردید. لازم به ذکر است در دادرسی معاصر در قانون دادرسی، درخواست اعاده دادرسی کیفری پیش‌بینی شده است.

۱-۴-۲-۴- عذرخواهی از زندانی بی‌گناه پس از صدور حکم برائت

در سیستم دادرسی زرتشتی در جهت رعایت حقوق اشخاص چنانکه دادگاه حکم برائت متهم بازداشتی را صادر نماید باید از وی عذرخواهی کند که در این خصوص مقرر شده «نسبت به متهم بازداشت شده که در محکمه تبرئه شده است نباید او را مانند زندانیان مقصر آزاد نمود بلکه باید با کمال احترام پس از عذرخواهی آزاد ساخت.»^{۱۴۰} اساساً تحمیل عذرخواهی به قضات نشانگر این است که این نظام حقوقی مسؤولیت عملکرد و تصمیمات خود را می‌پذیرد خود را مکلف به پاسخگویی می‌داند افزون به اینکه رعایت این موضوع موجب می‌شود مراجع قضایی از هنگام تعقیب و رسیدگی دقت بیشتری انجام دهند

۱۳۸. همان، فصل ۴۳، بند ۱۴، ۱۲۹.

۱۳۹. همان، فصل ۹، بند ۳، ۷۴.

۱۴۰. همان، فصل ۳۸، بند ۱۳، ۱۱۶.

با آرای مستدل و متقن‌تر از بروز اشتباه قضایی جلوگیری کنند.

نتیجه

۱- در نظام حقوق زرتشتی قاعده‌سازی بر اساس اوستا، آداب و رسوم و ارزش‌های اجتماعی (عرف) و فرامین پادشاهان انجام گرفته، قانون از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار بوده، به تعبیر امروزی دولت‌های ایران در آن روزگار را می‌توان «دولت‌های مبتنی بر حقوق» یا «دولت‌های قانونمند» نامید. یکی از ویژگی‌های این نظام حقوقی مکتوب کردن مواد قانونی که در دسترس همگان باشد. شهروندان در صورت نقض قانون بتوانند نتیجه آن را پیش‌بینی کنند. این نظام حقوقی با قاعده‌سازی سعی کرده رفتار خودسرانه و دلبخواهانه مقامات قضایی را پایان دهد.

۲- مستندات مذکور نشانگر این است اصول قانونی بودن جرم و مجازات قرن‌ها قبل از منشور کبیر بریتانیا در نظام حقوق زرتشتی (حقوق ایرانی یا حقوق پارسی) حاکمیت داشته، این اصول در این نظام حقوقی کهن‌تر از فرمان منشور کبیر بریتانیا است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد هرچند متون قوانین مذکور بسیار ساده و کلی بوده، ارکان و شرایط جرم به مفهوم مدرن امروزی تعریف نگردیده، اما عمل مجرمانه به صورت خلاصه در حدی که برای همه قابل فهم باشد در قوانین نگاشته شده است. در نظام حقوقی زرتشتی به منظور تنظیم روابط اجتماعی، تأمین امنیت و آسایش شهروندان، اصول و قوانینی وجود داشته که دلالت بر وجود اصول قانونی بودن جرم و مجازات به طور صریح دارد. قاضی در نظام قضایی زرتشتی در صورتی می‌توانست کسی را تحت تعقیب قرار دهد که عمل متهم، طبق قانون مدون جرم بوده باشد. در غیر این صورت فرض بر بی‌گناهی متهم بوده، قضات حق صدور مجازات بدون استناد به قانون را نداشتند. مقامات قضایی نمی‌توانستند بر مبنای سلیقه و نظر شخصی، شهروندان را تحت تعقیب قرار دهند. در واقع اصل برابری همگان در مقابل قانون، مدنظر بوده این قاعده الزام‌آور از شهروندان در برابر اذیت و آزار و مجازات خودسرانه حمایت می‌کرده است.

۳- نظام دادرسی زرتشتی مبتنی بر احترام به حقوق فردی و کرامت انسانی است. در این سیستم شهروندان در پناه قانون از امنیت قضایی لازم برخوردار بودند. وجود مقررات دادرسی، قانونی بودن دادرسی، اصول قانونی بودن جرم و مجازات، اصل برائت، قانونی بودن تعقیب، منع شکنجه، حفاظت جسمانی از بزه‌دیده و متهم، بی‌طرفی قضات، پرسش از شهود، رسیدگی بر مبنای دلایل،

دخالت وکیل در دادرسی، اعاده دادرسی، عذرخواهی از زندانی بی‌گناه پس از صدور حکم برائت و غیره از مهم‌ترین ویژگی‌های دادرسی در نظام‌های حقوقی زرتشتی می‌باشد. مقررات دادرسی نظام حقوقی زرتشتی در روزگار حاکمیت خود تضمین‌کننده حقوق طرفین اعم از شکات و متهمین، بوده، همچنین حدود اختیارات کلیه مقاماتی که در فرآیند کیفری دخالت داشته‌اند در قواعد دادرسی مشخص بوده است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- احتشام، مرتضی. ایران در زمان هخامنشیان. تهران: انتشارات شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، ۱۳۵۵.
- احمدی، علی اشرف. ایران در حال و گذشته. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ، ۱۳۴۳.
- احمدی، علی اشرف. دادگستری و قانون در ایران باستان. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ، ۱۳۴۲.
- ارداویراف نامه. ترجمه متن پهلوی فیلیپ ژینو، ترجمه ژاله آموزگار، تهران: انتشارات فرهنگ و هنر، ۱۳۶۶.
- اشرف احمدی، احمد. قانون و دادگستری در شاهنشاهی ایران باستان (تهران: انتشارات فرهنگ و هنر، ۱۳۶۶).
- افلاطونی ارسطو. حقوق در ایران باستان. تهران: انتشارات شرکت سهامی طبع کتاب، ۱۳۲۴.
- اوستا، ترجمه جلیل فراستخواه، جلد اول. تهران: انتشارات مروارید، ۱۳۸۱.
- جاحظ، ابوعثمان عمرو بن بحر. التاج فی اخلاق الملوک. ترجمه حبیب الله نوبخت، تهران: انتشارات آشیانه کتاب، ۱۳۹۲.
- جمالی، فریماه. «تفکیک قوا در ایران باستان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.
- دار مستتر، جیمس. وندداد اوستا. ترجمه موسی جوان، تهران: انتشارات دنیای کتاب، ۱۳۸۴.
- سافرلینگ کریستوف. آیین دادرسی کیفری بین‌المللی. ترجمه قباد کاظمی. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۷.
- شایست ناشایست. ترجمه کتابیون مزدایور. تهران: انتشارات موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۹.
- رضوی فرد، بهزاد. حقوق بین‌الملل کیفری. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۰.
- روایت امید اشوهیشتان. ترجمه نزهت صفای اصفهانی. تهران: انتشارات مرکز، ۱۳۷۶.
- زنجانی، محمود. تاریخ تمدن ایران باستان. جلد اول. تهران: انتشارات عطایی، ۱۳۹۴.
- صفی زاده، فاروق. تاریخ حقوق ایران باستان. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۱.
- فضائلی، مصطفی. دادرسی عادلانه: محاکمات کیفری بین‌المللی. تهران: انتشارات شهر دانش، ۱۳۹۲.
- ماتیکان هزاردادستان. ترجمه موبد رستم شهزادی، تهران: انتشارات فروهر، ۱۳۸۶.
- مشکورمحمدجواد. گفتاری درباره دینکرد. تهران: انتشارات بی نا، ۱۳۲۵.
- مصفا، نسربین. حاکمیت قانون و محاکمه عادلانه، سخنرانی‌های جمع‌آوری شده از دومین جلسه مذاکره دوجانبه در مورد حقوق بشر بین‌المللی اروپا و ایران. ترجمه مینا سینیور. بروکسل: انتشارات یانسون، ۱۳۸۱.
- مومنی، مهدی. اصول قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها در حقوق بین‌الملل کیفری. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۲.
- مینوی خرد. ترجمه احمد تفضلی، به کوشش ژاله آموزگار. تهران: انتشارات توس، ۱۳۸۰.
- نامه تنسر به گشنسب شاه مازندران. تصحیح مجتبی مینوی، تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۴.

(ب) منابع خارجی

- Barbara, Messegue and Jabardo V, Spain, series A, no.146, 6december 1998.
- И.Б. Буриев, Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период) /под ред. Академика Ф.Тахирова. - Душанбе: «Ирфон», 2008.
- Dinkard-i-dinik(the sacred books of the east),translated by west,e.w.vol 18 oxford press, 1892.

- Dakar declaration and recommendations, 1999.
- Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789.
- Huyse Philip. *La Perse antique*. Paris: editions Les Belles Lettres, 2005.
- Gassin, Raymond, *Considération sur le but de la procédure pénale, in mélange en l'honneur de Jean Pradel*, 1ère édition, paris, Cujas, 2006.
- Macuch, M. *Das sasanidische Rechtbuch*, "Matakdan 1 hazardatistan Wiesbaden, 1981.
- Massè Michel, *Garde espoir dans le droit in: Le crime contre l'humanité*, Compact, 1998.
- Nasr, Seyyed Taghi. *Essai sur l'histoire du droit persan dès l'origine à l'invasion arabe*. Paris: E'dition Albert Mechelinck, 1933.
- J. Jany. *Judging in the Islamic, Jewish and Zoroastrian Legal Traditions A Comparison of Theory and Practice*. Ashgate Publishing Limited, 2012.
- Perikhanian, Anahid. *The book of a thousand judgements (A Sasanian law book)*. translated from Russian by N. Garsoian. – U.S.A, 1980.
- West, E.W. *Pahlavi texts. Part 11: The sacred Books of the East*, India, Motilal Banarsidass, 1965.